

DOI: <https://doi.org/10.22034/isqs.2025.50146.2351>

Print ISSN: X2588-414

Online ISSN: X2783-5081

Pages: 82-103

Received: 10/19/2024

Accepted: 4/11/2025

Original Research

Analyzing the meaning of "Makzum" in the verse "And He is Makzum" in Persian and English interpretations, translations, and its comparison with the Old Testament

Mehdi Davari Dolatabadi¹

Assistant Professor, Department of Quranic Sciences, Holy Quran University of Sciences and Knowledge, Qom, Iran.

Introduction

The story of Prophet Yunus (AS) is mentioned in several Surahs of the Quran, and a Surah is dedicated to his name. Also, Surahs of the Prophets, Saffat, and Al-Qalam, each refer to a part of his story, depending on the circumstances. Contrary to popular belief, the latter Surahs, and especially Saffat, deal more with his story than Surah Yunus (AS). In the Old Testament, there is also mention of Yunus, and a short four-chapter book called the Book of Yunus is dedicated to it. Among the verses of Surah Al-Qalam that refer to the story of Yunus (AS), in verse 48 of this Surah, the meaning of a word is disputed. In this verse, God says: "So be patient in the judgment of your Lord, and do not be like the companion of the fish [Yunus] when it cried out in distress [?]." In this verse, God calls upon the Holy Prophet of Islam (PBUH) to be patient and asks him not to be like the companion of the fish (Yunus) who called out to God while he was in distress. "Makzum" is a word that has a difference of opinion regarding its meaning.

¹ m.davari@quran.ac.ir

Commentators have mentioned several meanings for this word, and translators have followed them. Several narrations have also been narrated regarding the meaning of this word, which carries different meanings. Some have said that Yunus (AS) called out to God in a state of grief and sorrow. Some believe that Yunus (AS) called out to God in a state of anger. Some have considered Yunus's state to be confined and powerless, and other statements that will be presented during the research. The present research seeks to answer these questions: What is the view of word scholars on the meaning of "makzum"? And can we adopt a common value from their opinions? On what basis did each group of commentators and translators choose their desired meaning? Was it the word, narrations, or the context and attention to other verses? Which group of narrations are preferable in this matter? Do the teachings of the Old Testament help in understanding the more accurate meaning of this word? The above questions and their answers indicate the importance of this research. The research method is a library research with a comparative historical approach; First, the semantics of the word in lexical sources, then the historical course of the meaning of the word in interpretations, and subsequently the Persian and English translations are presented, and finally a comparative study of the subject in the Quran and the Old Testament is addressed. The difference in the meaning of "makzum" in interpretations and translations is such that they cannot be summed up; therefore, the author assumes that one of the meanings is more accurate, and that is the meaning of the confined. Regarding the background of the subject, an article titled "Recognizing the Concept of "Kazm" in the Context of the Verses of the Holy Quran" by Abolfazl Khoshmanesh and his colleagues was published in the Journal of Linguistic Research on the Quran in April 2010. In this article, the authors have studied the semantics of the article "Kazm" and its derivatives in the Quran based on six contexts. A short section of the article is dedicated to "makzum". The main difference between the present study and the aforementioned article is that the entire study focuses on the word "makzum" and, in addition to presenting the opinions of philologists, narrations, commentators' views, and Persian and Latin translations, their analysis is also addressed. Another significant difference of this study is the use of the teachings of the Old Testament.

Research background

The word "makzum" is a derivative of the noun "kazm". Farahidi considers "kazm" to be the place where the breath leaves the body, and when it is said, "kazum al-rajl al-ghayzah" means that the man swallowed his anger. He then gives two meanings for "makzum"; one is sad and the other is someone who has been swallowed by a fish (Farahidi, 1409 AH, vol. 5, p. 345). There are several points worth noting in Farahidi's words; one is that he combines the singular form of the noun "kazm" with the word "ghayz" to obtain the meaning of swallowing anger. The other is that in his opinion, "makzum" does not mean angry or swallowing anger. Of the two meanings he gave for Makzum, the meaning of "the one whose fish swallowed him" refers to the verse "وَ هُوَ مَقْضُومٌ" which refers to Prophet Yunus (AS) and shows that he considered this meaning to be correct for the verse.

Like Farahidi, Ibn Duraid also mentioned the phrase "كَذَمَ الرَّغِيْرَةَ" meaning the man lowered his anger, in explaining the article "كَذِمَ". (Ibn Duraid, 1978, Vol. 2, p. 763). He took the verse "... وَ... الْكَذِمِيْنَ الْقِيْرَ" as evidence for his intended meaning (ibid.). Ibn Duraid did not mention "مَقْضُومٌ".

Ibn Faris believes that the article “kadham” has a principle that means to withhold and accumulate something, and one of its examples is to suppress anger, as if accumulating anger within oneself (Ibn Faris, 1404 AH, Vol. 5, p. 184). In Ibn Faris’s view, the main and basic meaning of this article is restraint, and this is evident in his examples, including: “al-kadhum” means silence and also the camel’s refusal to chew, “aḥadh bikṣma” means he held his breath (ibid.).

In Raghib’s view, the article “kadham” means “to confine and hold.” He interpreted “kadham so-and-so” as “he confined his breath” and “aḥadh bikṣma and al-kadhum” as holding the breath. (Ref: Raghib, 1412 AH, p. 712).

Like Farahid and Ibn Duraid, Sahib Lisan al-Arab also brought the phrase “كَرَّمَ الرَّجُلُ غَزَّهُ” and “كَرَّمَهُ يَكْرُمُهُ كَرْمٌ” and interpreted it as “كَرَّمَهُ يَكْرُمُهُ كَرْمٌ” (Ibn Manzoor, 1414 AH, vol. 12, p. 519).

Mustafawi, a contemporary lexicographer, considered the original meaning of the article “كَرْمٌ” to be keeping something inside and hidden, and protecting it from appearing, such as: sadness, anger and pain (Mustafawi, 1368 AH, vol. 10, p. 69). He has translated the derivatives of this material in the verses as follows: “...and those who restrain anger...” (Aal-Imran: 134) intense anger hidden in the heart, “...and he is oppressive” (Yusuf: 84) hidden sadness, “...and those who restrain the throats, that which is for the wrongdoers...” (Ghafir: 18) hidden anxiety, and “...and his face was blackened and he was oppressive” (Nahl: 58) hidden suffering (same). In all the examples that Mustafawi has mentioned, the semantic principle of “holding it within” is central, and except for one case, he has interpreted the others according to the context. One such case is the verse “...Kadham al-Ghayz...”, which has interpreted Kadham alongside Ghayz as meaning to suppress anger. In Mustafawi’s words, the meaning of “makzum” is noteworthy. He considered “makzum” to mean someone who is confined so that he does not appear. The evidence for this meaning is the verse “And he is confined” (Mustafawi, 1368, Vol. 10, p. 70).

The views of the terminologists were expressed based on historical order. The common meaning of the word “kadham” for most terminologists is confinement and retention, and whenever this word refers to anger and sadness, the meaning is confinement and retention of both. Therefore, the word “makzum” alone does not imply sadness or suppressing anger, and it was observed that some either did not refer to it or, like Farahidi, mentioned two different meanings for it, the meaning of which is “a person swallowed by a fish” refers to the meaning of confinement and retention.

Research method

This research was conducted using library resources with the aim of achieving a more accurate meaning of this word in the aforementioned verse using the comparative historical study method along with data analysis. Lexicographers have recorded several meanings for this word. Also, different meanings for the meaning of "makzum" have been quoted in the narrations. In the Old

Testament, an independent book is also dedicated to the subject of Yunus (AS). In addition to examining the sources of the word, commentaries, and Persian and English translations, the present research also conducted a comparative study of this subject in the Quran and the Old Testament.

Result

Commentators and translators differ in the meaning and translation of “makthum” in the verse “So be patient for the judgment of your Lord, and be not like the companion of the whale when he calls while he is confined.” Angry, sad, and confined are among the meanings mentioned for it. The main article of this word is “kadham” which means confinement and retention. The common meaning of the article “kadham” according to most lexicographers is confinement and retention, and whenever this article refers to anger and sadness, the intention is confinement and retention of both. Commentators have divided the meaning of “makthum” into three groups; the first group has interpreted “wa hu makthum” as “while he was confined.” The second group, “and he was filled with anger,” means “and he was trapped in the belly of a fish,” and the third group, “Makzoom,” means “confined in the belly of a fish” or “confined from controlling matters.” The evidence for the first and second groups is the narrations narrated from the Companions and followers, which have two problems: one is a conflict and the other is a lack of connection to the Infallible (A.S.); hence, there is a possibility of ijthad on the part of the Companions and followers in them. The basis of the third group is the lexical sources that refer to the original and basic meaning of the word “Kadzm.” Combining these three meanings is difficult. Translators have also followed the commentators and followed their path. Evidence from the Old Testament reinforces the third meaning. The second chapter of the Book of Yunus includes ten verses that refer to Yunus being trapped, including: surrounding, covering, wrapping around my head, and covering, all of which refer to a situation where a person has no power to control. This is the same meaning that some commentators had given for “Makzoom.” Therefore, considering the original meaning of “makzum” mentioned in the lexical sources and the evidence available in the Old Testament regarding the subject of Prophet Yunus (AS), the meaning of the verse “So be patient in [obeying] the command of your Lord, and do not be like the companion of the fish [Yunus], when it called out while it was imprisoned” (Qalam: 48) is as follows: (So be patient in [obeying] the command of your Lord, and do not be like the companion of the fish [Yunus], when it called out while it was imprisoned).

Keywords

Yunus (AS), cursed, sad, angry, imprisoned, Holy Quran, Old Testament.

DOI: <https://doi.org/10.22034/isqs.2025.50146.2351>

شاپای چاپی X2588-414

شاپای الکترونیکی X2783-5081

صفحات: ۸۲-۱۰۳

دریافت: ۱۴۰۳/۷/۲۸

پذیرش: ۱۴۰۴/۱/۲۲

مقاله پژوهشی

واکاوی معنای «مکظوم» در آیهی «و هو مکظوم» در تفاسیر، ترجمه‌های فارسی و انگلیسی و تطبیق آن با عهد عتیق

مهدی داوری دولت آبادی* | استادیار گروه علوم قرآنی، دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم، قم، ایران

چکیده

مفسران و مترجمان فارسی و انگلیسی در معنا و ترجمه‌ی «مکظوم» در آیهی «... وَ هُوَ مَكْظُومٌ» (قلم: ۴۸) اختلاف نظر دارند. این آیه درباره‌ی حضرت یونس (ع) است که با حالتی خاص خداوند را ندا داد. معنای‌ای چون غمناک، خشمناک، خشم فرو برده، مورد خشم واقع شده، مجبوس، مأیوس و... برای آن ذکر شده است. مبنا قرار دادن لغت یا روایات موجب اختلاف مفسران و مترجمان در معنای «مکظوم» شده است. مکان ندای حضرت یونس (ع) نیز مورد اختلاف است. شکم ماهی، تاریکی شب و تاریکی دریا، مکان‌های مورد اختلاف

* m.davari@quran.ac.ir

است. این پژوهش با استفاده از منابع کتابخانه‌ای با هدف دستیابی به معنای دقیق‌تر این واژه در آیه‌ی مذکور با روش مطالعه تاریخی تطبیقی همراه با تحلیل داده‌ها صورت پذیرفته است. واژه‌پژوهان چند معنا برای این واژه ثبت کرده‌اند. همچنین در روایات، معانی متفاوتی برای معنای «مکظوم» نقل شده است. در عهد عتیق نیز کتابی مستقل به موضوع یونس (ع) اختصاص یافته است. پژوهش حاضر علاوه بر بررسی منابع لغت، تفاسیر، ترجمه‌های فارسی و انگلیسی به مطالعه تطبیقی این موضوع در قرآن و عهد عتیق نیز پرداخته است. نتایج نشان می‌دهد که معنای محبوس برای «مکظوم» دقیق‌تر است؛ از این جهت که علاوه بر منابع لغت و روایات، آموزه‌های عهد عتیق نیز مؤید آن است.

واژگان کلیدی: یونس (ع)، مکظوم، اندوهناک، خشمناک، محبوس، قرآن کریم، عهد عتیق.

۱. مقدمه

داستان حضرت یونس (ع) در چند سوره‌ی قرآن ذکر شده است و یک سوره به نام ایشان اختصاص یافته است. همچنین سوره‌های انبیا، صافات و قلم نیز بر اساس اقتضا، هرکدام به بخشی از داستان ایشان اشاره کرده‌اند. برخلاف تصور، سوره‌های اخیر و مخصوصاً صافات بیشتر از سوره‌ی یونس (ع) به داستان ایشان پرداخته‌اند. در عهد عتیق نیز سخن از یونس به میان آمده و یک کتاب کوتاه چهارفصلی به عنوان کتاب یونس به آن اختصاص یافته است. از آیات سوره‌ی قلم که به داستان یونس (ع) اشاره دارد، در آیه‌ی ۴۸ این سوره معنای یک واژه مورد اختلاف است. خداوند در این آیه می‌فرماید: «فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْحُوتِ إِذْ نَادَى وَهُوَ مَكْظُومٌ» (پس در [امتنال] حکم پروردگارت شکیبایی ورز و مانند همدم ماهی [یونس] مباش آن گاه که اندوه‌زده [؟] ندا درداد). در این آیه خداوند پیامبر گرامی اسلام (ص) را به صبر دعوت می‌کند و از ایشان می‌خواهد که مانند صاحب حوت (یونس) نباشد که خداوند را با حالت (مکظوم؟) ندا داد. «مکظوم» واژه‌ای است که در معنای آن اختلاف نظر است. مفسران چند معنا برای این واژه ذکر کرده‌اند و به تبع آنان مترجمان. چندین روایت نیز در معنای این واژه آمده است که حامل معانی متفاوتی است. برخی گفته‌اند یونس (ع) در حالت غم و اندوه خداوند را ندا داد. گروهی معتقدند یونس (ع) با حالت خشم خداوند را خواند. عده‌ای حالت یونس را محبوس و بدون قدرت تصرف دانسته‌اند و اقوال دیگری که در اثنا پژوهش ارائه می‌گردد. پژوهش حاضر در

صدد پاسخ به این سؤالات است: دیدگاه واژه پژوهان در معنای «مکظوم» چیست؟ و آیا می‌توان قدر مشترکی از آراء آنان اتخاذ کرد؟ هر دسته از مفسران و مترجمان بر چه مبنایی معنای مورد نظر خود را انتخاب کرده‌اند؟ لغت، روایات، یا سیاق و توجه به آیات دیگر بوده است؟ کدام دسته از روایات وارده در این موضوع مرجح هستند؟ آیا آموزه‌های عهد عتیق در فهم معنای دقیق‌تر این واژه کمک می‌کند؟ سؤالات فوق و پاسخ به آن‌ها، نشان از اهمیت این پژوهش دارد. روش پژوهش کتابخانه‌ای با رویکرد تاریخی تطبیقی است؛ ابتدا مفهوم شناسی واژه در منابع لغت و سپس سیر تاریخی معنای واژه در تفاسیر بررسی و به تبع تفاسیر، ترجمه‌های فارسی و انگلیسی ارائه می‌گردد و نهایتاً به مطالعه تطبیقی موضوع در قرآن و عهد عتیق پرداخته می‌شود. اختلاف معنای «مکظوم» در تفاسیر و ترجمه‌ها به گونه‌ای است که قابل جمع نمی‌باشند؛ لذا فرض نگارنده بر آن است که یکی از معانی دقیق‌تر می‌باشد و آن معنای محبوس است.

در رابطه با پیشینه‌ی موضوع، مقاله‌ای با عنوان «بازشناسی مفهوم «کظم» در سیاق آیات قرآن کریم» از ابوالفضل خوش‌منش و همکارانش در مجله‌ی پژوهش‌های زبانشناختی قرآن در فروردین ۱۳۹۹ منتشر شده است. نویسندگان در این مقاله به معناشناسی ماده‌ی «کظم» و مشتقات آن در قرآن بر اساس شش سیاق پرداخته‌اند. بخش کوتاهی از مقاله به «مکظوم» اختصاص یافته است. تفاوت اساسی پژوهش حاضر با مقاله مذکور از این جهت است که تمامی این پژوهش بر واژه‌ی «مکظوم» متمرکز است و علاوه بر ارائه آراء لغت‌شناسان، روایات، دیدگاه‌های مفسران و ترجمه‌های فارسی و لاتین به تحلیل آنان نیز پرداخته شده و تفاوت بارز دیگر این پژوهش استفاده از آموزه‌های عهد عتیق است.

۲. مفهوم شناسی «مکظوم»

واژه‌ی «مکظوم» از مشتقات ماده‌ی «ک ظ م» است. فراهیدی «کَظُمَ» را محل خروج نَفَس دانسته و چون گفته شود «كَظَمَ الرَّجُلُ غِیْظَهُ» یعنی مرد خشم خود را فرو برد. وی سپس دو معنا برای «مکظوم» آورده است؛ یکی غمناک و دیگری کسی که ماهی او را بلعیده است (فراهیدی، ۱۴۰۹ ق، ج ۵، ص ۳۴۵). در سخن فراهیدی چند نکته قابل توجه است؛ یکی این که هیئت مجرد ماده‌ی «ک ظ م» را با واژه‌ی «غیظ» هم‌نشین کرده تا معنای فرو بردن خشم حاصل شود. دیگر این که در نظر وی مکظوم به معنای خشمناک یا فرو بردن خشم نیست. از

دو معنایی که برای مکظوم آورده، معنای «کسی که ماهی او را بلعیده» ناظر بر آیهی «و هو مکظوم» است که اشاره به حضرت یونس (ع) دارد و نشان می‌دهد که ایشان این معنا را برای آیه صحیح دانسته است.

ابن درید نیز مانند فراهیدی عبارت «كَظَمَ الرجلُ غِيْظَهُ» را به معنای مرد خشم خود را فرود برد، در توضیح مادهی «ک ظ م» آورده است. (ابن درید، ۱۹۷۸ م، ج ۲، ص ۷۶۳). وی آیهی «...وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ...» را شاهد بر معنای مورد نظر خود گرفته است (همان). ابن درید هیچ اشاره‌ای به «مکظوم» نکرده است.

ابن فارس قائل است مادهی «ک ظ م» یک اصل دارد که به معنای خودداری و انباشتن چیزی است و از مصادیق آن فرو بردن خشم است که گویی در درون خود خشم را انباشت می‌کند (ابن فارس، ۱۴۰۴ ق، ج ۵، ص ۱۸۴). در نظر ابن فارس معنای اصلی و پایه این ماده، امساک است و این در مثال‌هایش مشهود است، از جمله: «الْكُظُوم» به معنای سکوت و همچنین خودداری شتر از نشخوار کردن، «اخذ بکظمه» راه نفّس را گرفت (همان).

مادهی «ک ظ م» در نظر راغب با توجه به مثال‌هایی که آورده، به معنای «حبس و نگهداری» است ایشان «كَظَمَ فلانٌ» را به «حَبَسَ نَفْسَهُ» (نفّسش را حبس کرد) و «أَخَذَ بِكُظْمِهِ وَ الْكُظُومَ» را احتباس نفس معنا کرده است. (رک: راغب، ۱۴۱۲ ق، ص ۷۱۲).

صاحب لسان العرب نیز مانند فراهید و ابن درید عبارت «كَظَمَ الرجلُ غِيْظَهُ» را آورده و «كَظَمَهُ يَكْظِمُهُ كَظْماً» را حبس و نگهداری کرد، معنا کرده است (ابن منظور، ۱۴۱۴ ق، ج ۱۲، ص ۵۱۹).

مصطفوی واژه‌پژوه معاصر، اصل معنای مادهی «ک ظ م» را نگه‌داشتن چیزی در درون و باطن و حفظ آن از ظهور دانسته است، مانند: غم، خشم و رنج (مصطفوی، ۱۳۶۸ ش، ج ۱۰، ص ۶۹). ایشان مشتقات این ماده را در آیات این گونه ترجمه کرده است: «...وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ...» (آل عمران: ۱۳۴) خشم شدید پنهان در قلب، «...فَهُوَ كَظِيمٌ» (یوسف: ۸۴) اندوه پنهان، «...لَدَى الْحَنَاجِرِ كَاطِمِينَ مَا لِلظَّالِمِينَ...» (غافر: ۱۸) اضطراب پنهان و «...ظَلَّ وَجْهُهُ مُسَوِّدًا وَ هُوَ كَظِيمٌ» (نحل: ۵۸) رنج پنهان (همان). در تمامی نمونه‌های که مصطفوی بیان داشته، اصل معنایی «نگه‌داشتن در درون» محور است و به غیر یک مورد، بقیه را با توجه به سیاق معنا کرده است. آن یک مورد آیهی «...كُظِمَ الْغَيْظُ...» است که کظم در کنار غیظ را به معنای فرو بردن خشم معنا کرده است. در

کلام مصطفوی معنای «مکظوم» قابل توجه است. ایشان «مکظوم» را به معنای کسی دانسته که در محبوس می-شود تا ظاهر نشود. شاهد این معنا را آیهی «و هو مکظوم» آورده است (مصطفوی، ۱۳۶۸ ش، ج ۱۰، ص ۷۰).

دیدگاه‌های واژه‌پژوهان بر اساس ترتیب تاریخی بیان گردید. قدر مشترک معنای ماده‌ی «ک ظ م» نزد غالب واژه‌پژوهان، حبس و نگهداری است و هرگاه متعلق این ماده خشم و غم باشد مراد، حبس و نگهداری آن دو است. از این رو واژه‌ی «مکظوم» به تنهایی دلالتی بر غمناک بودن یا فرو بردن خشم ندارد و ملاحظه گردید که برخی یا به آن اشاره نداشته و یا مانند فراهیدی دو معنای متفاوت را برایش ذکر کرده که معنای «شخص بلعیده شده توسط ماهی» ناظر بر معنای حبس و نگهداری است.

۳. مکظوم در تفاسیر

«مکظوم» در آیهی «و هو مکظوم» در تفاسیر به سه معنا آمده است؛ ۱. غمناک، ۲. خشمناک، ۳. محبوس در شکم ماهی و یا محبوس از تصرف در امور.

گروهی از مفسران «مکظوم» را به غم معنا کرده‌اند (به عنوان نمونه: مقاتل، ۱۴۲۳ ق، ج ۴، ص ۴۱۲؛ ابو عبیده، ۱۳۸۱ ق، ج ۲، ص ۲۶۶؛ ابن قتیبه، بی تا، ج ۱، ص ۴۱۱؛ قمی، ۱۳۶۸ ش، ج ۲، ص ۳۸۳؛ سمرقندی، بی تا؛ ج ۳، ص ۴۶۸؛ سور آبادی، ۱۳۸۰ ش، ج ۴، ص ۲۶۶۹؛ رازی، ۱۴۰۸ ق، ج ۱۹، ص ۳۶۸؛ قرطبی، ۱۳۶۴ ش، ج ۱۹، ص ۲۵۳؛ ثعالبی، ۱۴۱۸ ق، ج ۵، ص ۴۷۱)

طبق تفسیر این گروه، آیهی «و هو مکظوم» به معنای «و درحالی که غمناک بود» است. مستند این گروه، روایاتی است که از صحابه و تابعان منقول است. (رک: طبری، ۱۴۱۲ ق، ج ۲۹، ص ۲۸)

برخی از مفسران «مکظوم» را خشمناک معنا کرده‌اند، (به عنوان نمونه: زمخشری، ۱۴۰۷ ق، ج ۴، ص ۵۹۶؛ فخر رازی، ۱۴۲۰ ق، ص ۲۰، ص ۶۱۶؛ بیضاوی، ۱۴۱۸ ق، ج ۵، ص ۲۳۷؛ ابوحیان، ۱۴۲۰ ق، ج ۱۰، ص ۲۴۹؛ آلوسی، ۱۴۱۵ ق، ج ۱۵، ص ۴۲؛ مراغی، بی تا، ج ۲۹، ص ۴۷؛ طباطبایی، ۱۴۱۷ ق، ج ۱۹، ص ۳۸۷؛ زحیلی، تفسیر الوسط، ۱۴۲۲ ق، ج ۳، ص ۲۷۱۹؛ فضل الله، ۱۴۱۹ ق، ج ۲۳، ص ۶۰).

(رک: طبری، ۱۴۱۲ ق، ج ۲۹، ص ۲۹) طبق تفسیر این مفسران معنای آیه‌ی «و هو مکظوم» به معنای «و در حالی که مملو از خشم بود» است. برخی از مفسران فوق اشاره داشته‌اند که حضرت یونس (ع) مملو از خشم بود و خشم خود را حفظ کرد و ابراز نکرد. مستند این گروه نیز روایاتی است که از صحابه و تابعان منقول است

دسته‌ای دیگر از مفسران «مکظوم» را محبوس در شکم ماهی یا محبوس از تصرف در امور معنا کرده‌اند، (به عنوان نمونه: طبرسی؛ ۱۳۷۲ ش، ج ۱۰، ص ۵۱۲، ابن عاشور، بی‌تا، ج ۲۹، ص ۱۰۰) مبنای این دسته از مفسران منابع لغت است که ناظر بر معنای اصلی و پایه‌ی ماده‌ی «ک ظ م» است.

3-1. تحلیل تفاسیر

مبنای مفسران گروه اول و دوم در معنای «مکظوم»، روایات و مبنای گروه سوم منابع لغت است. پرسشی که در این رابطه مطرح می‌شود این که آیا این معانی قابل جمع اند؟ در پاسخ باید گفت جمع بین این سه معنا با توجه به آنچه در منابع لغت آمده، ساده نمی‌باشد؛ زیرا به طوری که در بررسی ماده‌ی «ک ظ م» آمد اصل معنای آن حبس است و در معنای خشم و غم منوط به حضور متعلقی در این معانی است. با این وجود برخی منابع لغت «مکظوم» را فقط فرو بردن خشم و برخی دیگر فقط پنهان کردن غم معنا کرده‌اند. احتمالاً معنای مغموم و فرو بردن خشم از روایات به منابع لغت وارد شده است. یک دلیل آن اختلاف لغت‌شناسان در معنای «مکظوم» است که مطابق با روایات حامل این دو معناست و دلیل دیگر این که دو معنای مذکور قرابتشان با معنای اصلی ماده‌ی «ک ظ م» نزدیک نیست. جمع بین مغموم و فرو بردن خشم با محبوس نیز دشوار است.

معانی که مفسران بر اساس روایات برای «مکظوم» ارائه داده‌اند، ظاهراً اجتهاد صحابه یا تابعان از معنای واژه‌ی مورد بحث است. در توضیح باید گفت که روایات دو مشکل دارند؛ یکی این که هیچ‌کدام به معصوم (ع) نمی‌رسند و مضافاً در منابع شیعی هیچ روایتی در این باره وارد نشده است؟! برخی روایات از صحابه و برخی از تابعان منقول است؛ دسته اول موقوف و دسته دوم مقطوع‌اند. دوم این که معانی وارد در روایات با هم تعارض دارند از این جهت که برخی روایات «مکظوم» را خشمناک و برخی غمناک دانسته‌اند.

می‌توان احتمال داد که اجتهاد صحابه و تابعان بر این اساس بوده که برخی از آنان با توجه به آیه شریفه «فَاسْتَجِبْنَا لَهُ وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الْغَمِّ وَكَذَلِكَ نُنَجِّي الْمُؤْمِنِينَ» (انبیاء: ۸۸)، «مکظوم» را «مغموم» معنا کردند. در این آیه خداوند می‌فرماید: بعد از تسبیح حضرت یونس (ع) و اقرار به ظلم، ما او را از غم نجات دادیم؛ لذا با توجه به نجات از غم در این آیه، احتمالاً صحابه و تابعان «و هو مکظوم» را «مغموم» معنا کردند.

همچنین احتمال دارد گروهی دیگر از صحابه و تابعان با توجه به همنشین شدن «کظم» با «غیظ» در آیهی «...وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ...» استنباط کردند که «مکظوم» به معنای فرو بردن خشم است. به نظر می‌رسد معانی «فرو بردن خشم و مغموم» که لغت پژوهان در منابع لغت در معنای «مکظوم» آورده‌اند نیز بر اساس روایات است. از این رو می‌توان احتمال داد که خاستگاه معنای غم و فرو بردن خشم برای «مکظوم» روایات است که مفسران و واژه‌پژوهان مطابق آن‌ها به معنای واژه پرداخته و بعد از آن این دو معنا در منابع لغت تثبیت گردید. درهرحال روایات چنان که پیش‌تر آمد بی‌اشکال نیستند. مترجمان نیز متأثر از مفسران به ترجمه‌ی «مکظوم» پرداخته و راه مفسران را رفته‌اند که در ادامه مهم‌ترین ترجمه‌های فارسی و لاتین ارائه می‌گردد.

۴. مکظوم در ترجمه‌های فارسی و انگلیسی قرآن

۱-۴. مکظوم در ترجمه‌های فارسی: در ترجمه‌های فارسی قرآن کریم واژه مکظوم مطابق جدول به معنای زیر ترجمه شده است:

جدول ترجمه‌های فارسی

آیتی، انصاریان، پاینده، سراج، کاویانپور، مجتبوی، پر اندوه	مشگینی، مکارم، انصاری، دهلوی، ارفع
پروجوادی،	غم و اندوه
طاهری، فولادوند، گلی از بوستان خدا، نوبری، یاسری، خواجوی، رهنما، گرمارودی	

اشرفی، شعرانی، مصباح زاده،	پر خشم
بروجردی، معزی، صفی علی شاه،	از خشم
برزی، فارسی،	خشم فرو برده
حلبی	خشمگین (اندوهگین)
رضایی	مورد خشم قرار گرفته

1-1-4. تحلیل ترجمه‌های فارسی

ترجمه‌های فارسی بر اساس بسامد آن‌ها در جدول فوق مندرج است. محور تمامی ترجمه‌ها دو معنای اندوه و خشم است. ۱۱ مترجم «مکظوم» را «پراندوه» و ۹ مترجم «غم و اندوه» ترجمه کرده‌اند. ظاهراً مترجمانی که اندوه را با پیشوند «پر» آورده‌اند مرادشان مبالغه در اندوه بوده است. در زبان فارسی پیشوند «پر» وقتی بر سر اسم می‌آید صفت در معنای مبالغه می‌سازد، مانند «پرسود» یا «پربار». زمانی که درخت میوه زیاد داشته باشد می‌گویند «پربار» است. این کاربرد در زبان فارسی رایج است؛ اما در زبان عربی مفعول در معنای مبالغه مرسوم نیست لذا «پراندوه» برای هیئت «مکظوم» دقیق نیست. قدر مشترک مترجمان فوق «اندوه» است. طبق این معنا حضرت یونس (ع) با اندوه و غم خداوند را ندا داد.

دسته دیگری از مترجمان، مکظوم را به «خشم» ترجمه کرده‌اند. اشرفی، شعرانی، مصباح زاده، مکظوم را «پر از خشم» ترجمه کرده‌اند. این گروه نیز «پر» را اضافه کرده و همانند گروه پیشین مفعول را در معنای مبالغه گرفته‌اند. بروجردی، معزی، صفی علی شاه، «از خشم» معنا کرده‌اند. در معنای پیشنهادی این دسته مشخص نیست که مراد از خشم، حبس یا بروز آن است و این ابهام در ترجمه‌هایی گروه بعد برطرف شده است.

در ترجمه‌های برزی و فارسی مراد از خشم را فرود بردن آن معنا کرده‌اند. رضایی نظر به هیئت صرفی «مکظوم» داشته و آن را «مورد خشم قرار گرفته» معنا کرده است. این ترجمه این سؤال را متبادر به ذهن می‌کند که

حضرت یونس (ع) مورد خشم چه کسی قرار گرفت؟ به فرض که زمان خشم را، محبوس بودن در شکم ماهی فرض کنیم، پاسخ سؤال، خداوند است! از این رو طبق ترجمه رضایی باید این گونه فرض شود که علت بلعیدن شدن یونس (ع) توسط ماهی به واسطه‌ی خشم خداوند است که پیامد رویگردانی یونس (ع) از قومی است که برایشان فرستاده شده بود. فرض دیگر این که یونس (ع) مورد خشم مردم قرا گرفت که هر دو فرض را لغت و روایات تأیید نمی‌کنند. حلبی، گویی به هر دو معنا قائل است، از این رو خشم و اندوه را آورده، جز این که اندوه را در پرائتز قرار داده است.

به طوری که ملاحظه گردید تعارضی که در روایات وجود دارد و مفسران هر کدام، یکی از دو طرف تعارض را ترجیح دادند، مترجمان نیز همین گونه عمل کرده‌اند. نکته قابل توجه این که هیچ مترجمی «مکظوم» را «محبوس» ترجمه نکرده است.

2-4. مکظوم در ترجمه های انگلیسی: در ترجمه های انگلیسی قرآن کریم نیز واژه مکظوم مطابق جدول به معانی زیر ترجمه شده است:

جدول ترجمه‌های انگلیسی

شاگر	Distress= اندوه
ایروینگ	Felt Stifled= احساس خفی کردن
صفارزاده	agony and remorse= اندوه و پشیمانی
قرایی	Grief= اندوه
پیکتال	Despair= مأیوس
سرور	بدون ترجمه
محمد و سمیرا	held/ quietened/ suppressed= نگه داشته

توقیف شده / ساکت شده / / شده	
inside the whale= درون نهنگ	مسلمانان مترقی
Agony= رنج	یوسف علی
choking inwardly= محبوس از درون	آربری

4-2-1. تحلیل ترجمه‌های انگلیسی

در ترجمه‌های لاتین دو معنا بیشتر مورد نظر مترجمان بوده است؛ یکی «اندوه» و دیگری «حبس». ترجمه‌های «درون نهنگ، توقیف شده، احساس خفی کردن و محبوس از درون» همگی به نوعی بر حبس دلالت دارد. مبنای این ترجمه‌ها، معنای اصلی ماده‌ی «ک ظ م» (حبس) است. نکته قابل توجه در ترجمه‌های جدول فوق این است که برخلاف ترجمه‌های فارسی، هیچ کدام از مترجمان لاتین «مکظوم» را به معنای خشم نیاورده‌اند. پیکتال «مکظوم» را مأیوس معنا کرده است که این معنا را منابع لغت و روایات تأیید نمی‌کنند. سرور «مکظوم» را ترجمه نکرده است؟! صفار زاده علاوه بر این که «مکظوم» را «اندوه» ترجمه کرده، «پشیمانی»؟! را نیز به آن عطف کرده است. «مکظوم» در معنای «پشیمانی» نیز مؤیدی در منابع لغت و روایات ندارد و مبنای مترجم نا- معلوم است.

5. تحلیل نهایی

بعد از بررسی‌های فوق این سؤال را باید پاسخ داد که کدام یک از سه معنای مذکور برای آیه‌ی «و هو مکظوم» مرجح است.

از سه معنایی که برای «مکظوم» در تفاسیر و ترجمه‌ها آمده است، معنای «فرو بردن خشم» یا «خشمناکی» نیاز به بررسی در قرآن و عهد عتیق دارد از این جهت که موضوع خشم یونس (ع) در این دو کتاب آمده است. در قرآن در سوره‌ی انبیاء به این موضوع اشاره شده است. خداوند می‌فرماید: «وَ ذَا النُّونِ إِذْ ذَهَبَ مُغَاضِبًا فَظَنَّ أَنْ

لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ فَنَادَى فِي الظُّلُمَاتِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ (انبیاء: ۷۸) (و ذو النون را [یاد کن] آن گاه که خشمگین رفت و پنداشت که ما هرگز بر او قدرتی نداریم تا در [دل] تاریکیها ندا درداد که: «معبودی جز تو نیست، منزهی تو، راستی که من از ستمکاران بودم). در این آیه واژه‌ی «مغاضبا» صراحت در خشمناکی یونس (ع) دارد. در رابطه با زمان خشم یونس (ع) بر اساس سیاق همین آیه و روایات (رک: طبری، ۱۴۱۲ق، ج ۱۷، صص ۶۱-۶۲) مربوط به زمانی است که به‌سوی قومی فرستاده شد تا آن‌ها را هشدار دهد و به ایمان دعوت کند. وی دستور خداوند را انجام داد ولی آن قوم او را انکار کردند و ایمان نیاوردند، در نتیجه از خداوند برایشان عذاب درخواست کرد. طبق آیات قرآن، مردم توبه کردند و خداوند به‌واسطه توبه، عذاب را ملغی کرد. (صافات: ۱۴۸) در این ماجرا حضرت یونس (ع) خشمناک می‌شود که آیه‌ی فوق به آن اشاره دارد (رک: ثعالبی، ۱۴۱۸ق، ج ۴، ص ۹۷؛ سمرقندی، ۱۴۱۶ق، ج ۲، ص ۴۳۸؛ آلوسی، ۱۴۱۵ق، ج ۵۹، ص ۷۸).

در این که آیا حضرت یونس (ع) بر آن قوم خشم گرفت یا این که با خشمناکی به‌سوی خدا رفت اختلاف نظر است و روایاتی در هر دو باب آمده است (رک: طبری، ۱۴۱۲ق، ص ۱۷، ص ۶۱). پیامد این ماجرا گرفتاری ایشان در ظلمات است که مفسران این ظلمات را تاریکی دریا یا شکم ماهی یا تاریکی شب دانسته است (به‌عنوان نمونه: طباطبایی، ۱۳۷۴ش، ج ۱۴، ص ۴۴۵).

اینک باید پرسید آیا عبارت «...و هو مكظوم» با عبارت «...اذ ذهب مغاضبا» ارتباط معنایی دارد. به عبارت دیگر خشمناکی یونس (ع) که واژه‌ی «مغاضبا» صراحت بر آن دارد دال بر این است که «مکظوم» نیز به معنای خشمناکی است. شواهد خلاف آن را نشان می‌دهد. به طوری که بیان گردید زمان وقوع «اذ ذهب مغاضبا» بعد از عدم نزول عذاب بر قومش است که خداوند در ادامه همین عبارت می‌فرماید «...فَظَنَّ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ...»، یعنی یونس (ع) گمان کرد که هرگز بر او قادر نخواهیم بود. گویی یونس (ع) بعد از خشم خود در این گمان بود که خداوند از او می‌گذرد در حالی که این عبارت خط بطلانی بر گمان یونس (ع) است. غالب مفسران عبارت «لن نقدر» را به معنای «لن نضيق» معنا کرده (به عنوان نمونه: طوسی، بی تا، ج ۷، ص ۲۸۳؛ قرطبی، ۱۳۶۴ش، ج ۱۱، ص ۳۳۱؛ آلوسی، ۱۴۱۵ق، ج ۹، ص ۸۰؛ طباطبایی، ۱۳۷۴ش، ج ۱۴، ص ۴۴). ثعلبی عبارتی دارد که تنگ کردن عرصه را مختص، حبس دانسته است. وی می‌گوید عطا و بسیاری از علما «لن نقدر» را به معنای «لن نضيق عليه الحبس» معنا کرده‌اند (ثعلبی، ۱۴۲۲ق، ج ۶، ص ۳۰۲). در هر حال طبق این شواهد

گمان یونس (ع) این بود که عرصه را بر او تنگ نخواهیم کرد. سپس در ادامه‌ی آیه می‌فرماید «... فَنَادَىٰ فِي الظُّلُمَاتِ...» یعنی بعد از خشم و گمانی که داشت، طبیعتاً بعد از گذشت مدتی در تاریکی خداوند را ندا کرد. از این رو عبارت «... فَنَادَىٰ فِي الظُّلُمَاتِ...» (انبیاء: ۸۷) و عبارت «...إِذْ نَادَىٰ وَهُوَ مَكْظُومٌ» (قلم: ۴۸) بعد از خشم ایشان و در تاریکی که در دریا، شب و یا شکم ماهی بوده، اتفاق افتاده است. لذا عبارت «و هو مكظوم» باید با توجه به عبارت «..لن نقدر..» معنا شود. دلیل این ادعا این است که وقتی یونس (ع) چنان گمانی کرد، خداوند خلاف آن را محقق کرد و عرصه را بر او تنگ کرد که عبارت «لن نقدر» ناظر بر آن است. لذا مفسران و مترجمانی که «مکظوم» را «خشمناک» معنا کرده‌اند به این موضوع توجه نداشته و طبق روایات چنین معنایی ارائه داده‌اند درحالی‌که روایات علاوه بر این‌که به معصوم (ع) نمی‌رسند با هم در تعارض‌اند.

6. یونس (ع) در عهد عتیق

موضوع خشمناکی یونس در عهد عتیق نیز با تفاوت‌هایی نسبت به قرآن آمده است. در عهد عتیق وقتی خداوند یونس (ع) را امر می‌کند که به شهر نینوا برود و مردم را به ایمان دعوت کند، کنار دریا می‌رود تا به شهر ترشیش فرار کند. سوار کشتی می‌شود و ماجرای طوفانی شدن دریا اتفاق می‌افتد و به قرعه ایشان را در دریا می‌اندازند و سپس نهنگی او را می‌بلعد. ملاحان از این عمل که ممکن است فردی بی‌گناه را به چنگال مرگ داده باشند به درگاه خداوند استغفار می‌کنند. این موضوع در کتاب یونس فصل اول با جزییات آمده است (یونس؛ ۱؛ ۱۷-۱)

تفاوت مهم این داستان در عهد عتیق با قرآن در این است که در آنجا یونس (ع) از دستور خداوند سرپیچی می‌کند در حالی که در قرآن این چنین نیست و در داستان یونس (ع) در قرآن هیچ اشاره‌ای به اعتراض ایشان وجود ندارد. تفاوت دیگر این‌که در قرآن گرفتاری یونس (ع) در شکم ماهی پیامد درخواست عذاب و رویگردانی از مردم است درحالی‌که در عهد عتیق حبس در شکم ماهی پیامد فرار از دستور خداوند است.

طبق گزارش عهد عتیق یونس (ع) بعد از گرفتار شدن در شکم ماهی به مناجات با خداوند می‌پردازد که منجر به نجاتش از شکم ماهی می‌شود. این موضوع در فصل دوم کتاب یونس (ع) (یونس، ۲؛ ۱۰-۱) آمده است که با آیه‌ی «فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الْغَمِّ وَكَذَلِكَ نُنَجِّي الْمُؤْمِنِينَ» (انبیاء: ۸۸) مطابقت دارد. بعد از رهایی از شکم

ماهی طبق گزارش فصل سوم کتاب یونس (ع) به امر خداوند به سوی مردم نینوا گسیل می‌شود تا آنان را هشدار دهد و چون اخطار می‌دهد که بعد از چهل روز شهر ویران می‌شود مردم توبه می‌کنند و عذاب ساقط می‌شود (یونس، ۳: ۱۰-۱). توبه مردم و به تبع آن، رفع عذاب در آیهی «فَأَمَّنُوا فَمَرَّعْنَاهُمْ إِلَىٰ حِينٍ» (صافات: ۱۴۸) بیان شده است. طبق گزارش عهد عتیق رفع عذاب از قوم سبب خشم یونس (ع) می‌شود و باب گله را با خداوند باز می‌کند که چرا آنان را مجازات نکردی که در قرآن عبارت «و ذالنون اذ ذهب مغاضبا...» بر آن دلالت دارد. در عهد عتیق یونس (ع) بعد از برداشته شدن عذاب از قوم، حتی در خواست مرگ برای خودش از خداوند می‌کند. در این اثنا به بیرون شهر می‌رود و در گوشه‌ای سایبانی می‌سازد تا استراحت کند که خداوند بوته‌ای برایش می‌رویانند که بر او سایه بیندازد. در قرآن نیز به صورت اجمال به رویدن بوته‌ی کدو در آیهی «وَأَنْبَتْنَا عَلَيْهِ شَجَرَةً مِّنْ يَقْطِينٍ» (صافات: ۱۴۶) اشاره کرده است. عهد عتیق بیان می‌کند که به فاصله یک روز کدو بن خشک می‌شود و یونس (ع) در بیابان از گرما کلافه می‌شود که موجب خشم او می‌شود و مجدد از خداوند طلب مرگ می‌کند. خداوند به وی می‌گوید تو چگونه برای خشکیدن یک بوته که زحمتی برای رویش آن نکشیدی خشمگین می‌شود و حال من برای مردم نینوا که بیست هزار نفر هستند دلم نسوزد و آنان را عذاب کنم (یونس؛ ۴: ۱۱-۱) در قرآن نیز در آیهی «وَأَرْسَلْنَاهُ إِلَىٰ مِائَةِ أَلْفٍ أَوْ يَزِيدُونَ» (صافات: ۱۴۷) تعداد افراد شهر را بالغ بر صد هزار نفر اعلام کرده است (صافات: ۱۴۷).

ترجیح یکی از دو معنای دیگر «مکظوم» یعنی «غم و اندوه» و «محبوس» نیز قابل تأمل است؛ زیرا هر دو معنا محفوظ به قراین قرآنی هستند. قرینه‌ای که می‌تواند مکظوم را به معنای «غم» توجیه کند آیهی «فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الْغَمِّ وَكَذَلِكَ نُنْجِي الْمُؤْمِنِينَ» (انبیاء: ۸۸) است. در این آیه خداوند می‌فرماید ما او را (یونس) از غم نجات دادیم؛ این قرینه مانند آیهی «وَتَوَلَّىٰ عَنْهُمْ وَقَالَ يَا أَسْفَىٰ عَلَىٰ يُوسُفَ وَابْيَضَّتْ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزَنِ فَهُوَ كَظِيمٌ» (یوسف: ۸۴) است که برخی «فهو كظيم» را «پس او اندوهگین بود» معنا کرده‌اند (طبری، ۱۴۱۲ ق، ج ۱۳، ص ۲۷؛ طوسی، بی تا، ج ۶، ص ۱۸۲؛ سمرقندی، ۱۴۱۶ ق، ج ۲، ص ۲۰۶؛ رازی، ۱۴۲۰ ق، ج ۳، ص ۵۰۲). قرینه در این آیه «الحزن» است. البته پیش‌تر گفته شد که این تفسیر احتمالا اجتهد صحابه یا تابعان است که در روایات و سپس در منابع لغت ثبت گردیده است. با توجه به این توضیحات معنای آیهی «فَأَصْبَرَ لِحُكْمٍ

رَبِّكَ وَ لَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْحُوتِ إِذْ نَادَى وَ هُوَ مَكْظُومٌ» (قلم: ۴۸، این گونه است: (پس در [امثال] حکم پروردگارت شکیبایی ورز، و مانند همدم ماهی [یونس] باش؛ آن گاه که اندوهزده ندا درداد).

قراین معنای سوم یعنی «محبوس» نیز قابل توجه است. قرینه اول این که لغت‌شناسان ماده‌ی اصلی ماده‌ی «ک ظ م» را حبس معنا کرده‌اند و برخی مانند فراهیدی «مکظوم» را به شخصی که ماهی او را بلعیده، معنا کرده بود. همچنین مصطفوی لغت‌پژوه معاصر «مکظوم» را در آیه‌ی مورد بحث «محبوس» معنا کرده است.

قرینه دیگر بر این معنا فصل دوم کتاب یونس (ع) از عهد عتیق است. در این فصل که ده فراز دارد عباراتی ناظر بر محبوس بودن وجود دارد. عبارات این گونه شروع می‌شود که یونس (ع) در شکم ماهی خداوند را دعا می‌کند و بیان می‌کند که خداوند دعا و تضرع من را شنید (یونس؛ ۲: ۱۲-۱) این عبارت عهد عتیق مطابق با «... و نادى فى الظلمات...» و «...وَ إِذْ نَادَى وَ هُوَ مَكْظُومٌ» است. سپس در عبارت سوم می‌گوید آب‌ها مرا پوشاند و موج‌ها از سرم گذشت. در ادامه در عبارت پنجم و ششم بیان می‌کند «آبها روی مرا پوشاندند، گودیا دور مرا گرفتند و علفهای دریا دور سرم پیچیدند. تا پای کوه‌ها فرو رفتم و زمین برای همیشه در بندهای خود نگاهم داشته است. اما تو ای خداوند، خدای من، مرا از گور، زنده بیرون آوردی» (رک: یونس؛ ۲: ۱۰-۱). واژگان: احاطه کردن، پوشاندن، دور سرم پیچیدن، فرا گرفتن و گور همگی ناظر بر شرایطی است که شخص قدرت تصرف ندارد. این همان معنای است که برخی از مفسران برای «مکظوم» آورده بودند. از این رو با توجه به دلایل و توضیحات فوق معنای مرشح آیه‌ی «فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَ لَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْحُوتِ إِذْ نَادَى وَ هُوَ مَكْظُومٌ» (قلم: ۴۸) از نظر نگارندگان مقاله حاضر این چنین است: (پس در [امثال] حکم پروردگارت شکیبایی ورز، و مانند همدم ماهی [یونس] باش؛ آن گاه که محبوس بود ندا درداد).

نتیجه‌گیری

مفسران و مترجمان در معنای و ترجمه‌ی «مکظوم» در آیه «فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَ لَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْحُوتِ إِذْ نَادَى وَ هُوَ مَكْظُومٌ» اختلاف نظر دارند. خشمناک، غمناک و محبوس از معانی‌ای است که برای آن ذکر شده است. ماده‌ی اصلی این واژه، «ک ظ م» به معنای حبس و نگهداری است. قدر مشترک معنای ماده‌ی «ک ظ م» نزد غالب واژه‌پژوهان، حبس و نگهداری است و هرگاه متعلق این ماده خشم و غم باشد مراد، حبس و

نگهداری آن دو است. مفسران در معنای «مکظوم» به سه دسته تقسیم شدند؛ دسته اول «و هو مکظوم» را «و در حالی که غمناک بود» معنا کرده‌اند. دسته دوم «و هو مکظوم» را «و در حالی که مملو از خشم بود» معنا کرده‌اند و دسته سوم «مکظوم» را محبوس در شکم ماهی یا محبوس از تصرف در امور معنا کرده‌اند. مستند گروه اول و دوم روایاتی است که از صحابه و تابعان منقول است که این روایات دو مشکل دارند؛ یکی تعارض و دیگری عدم اتصال به معصوم (ع)؛ از این رو احتمال اجتهاد صحابه و تابعان در آن‌ها وجود دارد. مبنای گروه سوم منابع لغت است که ناظر بر معنای اصلی و پایه‌ماده‌ی «ک ظ م» است. جمع بین این سه معنا مشکل است. مترجمان نیز از مفسران تبعیت کرده و راه آنان را رفته‌اند. شواهد عهد عتیق معنای سوم را تقویت می‌کند. فصل دوم کتاب یونس شامل ده فراز است که عباراتی ناظر بر محبوس بودن یونس دارد؛ از جمله: احاطه کردن، پوشاندن، دور سرم پیچیدن، فرا گرفتن، که همگی ناظر بر شرایطی است که شخص قدرت تصرف ندارد. این همان معنای است که برخی از مفسران برای «مکظوم» آورده بودند. بنابراین با توجه معنای اصلی «مکظوم» که در منابع لغت آمده و قرائن موجود در عهد عتیق در موضوع حضرت یونس (ع) معنای مرجح آیه‌ی «فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْحُوتِ إِذْ نَادَىٰ وَهُوَ مَكْظُومٌ» (قلم: ۴۸) این چنین است: (پس در [امثال] حکم پروردگارت شکیبایی ورز، و مانند همدم ماهی [یونس] مباش؛ آن گاه که محبوس بود ندا درداد).

منابع

۱. قرآن کریم، مترجم: محمد مهدی فولادوند. (۱۴۱۵ق). تهران: دار القرآن الکریم (دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی).
۲. عهد عتیق. ترجمه‌ی مژده، هزار نو، قدیم (نرم افزار مژده).
۳. ابن درید، أبو بکر محمد بن الحسن الأزدي. (۱۹۸۷م). *جمهره اللغة*، تحقیق رمزی منیر بعلبکی، بیروت: دار العلم للملایین.
۴. ابن منظور، محمد بن مکرم. (۱۴۱۴ق). *لسان العرب* بیروت: دار صادر.
۵. ابن عاشور، محمد طاهر. (۱۴۲۰ق). *التحریر و التنویر*، بیروت: مؤسسه التاریخ العربی
۶. ابن فارس، أحمد. (۱۴۰۴ق). *معجم مقاییس اللغة*. مکتب الإعلام الإسلامی.

۷. ابن قتیبہ، عبدالله بن مسلم. (۱۴۱۱ ق). تفسیر غریب القرآن. دار و مکتبہ الهلال.
۸. ابوالفتوح رازی، حسین بن علی. (۱۴۰۸ ق). روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن. بنیاد پژوهش‌های اسلامی.
۹. ابو حیان، محمد بن یوسف. (۱۴۲۰ ق). البحر المحيط فی التفسیر. دارالفکر.
۱۰. ابو عبیده، معمر بن مثنی. (۱۳۸۱ ق). مجاز القرآن. مکتبہ الخانجی.
۱۱. ارفع، کاظم. (۱۳۸۵). ترجمه قرآن. فیض کاشانی.
۱۲. اشرفی تبریزی، محمود، (۱۳۸۰ ش)، ترجمه قرآن، جاویدان.
۱۳. انصاری، خوشابر مسعود، (۱۳۷۷ ش)، ترجمه قرآن، تهران، نشر و پژوهش فرزاد روز.
۱۴. انصاریان، حسین. (۱۳۹۳). ترجمه قرآن کریم. نشر تلاوت.
۱۵. آلوسی، محمود بن عبدالله. (۱۴۱۵ ق). روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم و السبع المثانی. دار الکتب العلمیة.
۱۶. آیتی، عبدالمحمد. (۱۳۷۴). ترجمه قرآن. سروش.
۱۷. برزی، اصغر. (۱۳۸۲). ترجمه قرآن. بنیاد قرآن.
۱۸. بروجردی، محمدابراهیم. (۱۳۶۶). ترجمه قرآن. کتابخانه صدر.
۱۹. بیضاوی، ناصرالدین. (۱۴۱۸ ق). أنوار التنزیل و أسرار التأویل. بیروت: دار إحياء التراث العربی.
۲۰. پاینده، ابوالقاسم. (۱۳۵۷). ترجمه قرآن. جاویدان.
۲۱. پورجوادی، کاظم. (۱۳۷۵). ترجمه قرآن. بنیاد دائرة المعارف اسلامی.
۲۲. ثعالبی، عبدالرحمن بن محمد. (۱۴۱۸ ق). تفسیر الثعالبی المسمی بالجواهر الحسان فی تفسیر القرآن. دار إحياء التراث العربی.
۲۳. حجتی، مهدی. (۱۳۸۴). گلی از بوستان خدا (ترجمه قرآن). بخشایش.
۲۴. حلبی، علی اصغر، (۱۳۸۰ ش)، ترجمه قرآن، اساطیر.
۲۵. خواجوی، محمد، (۱۳۶۹ ش)، ترجمه قرآن، انتشارات مولی.
۲۶. دهلوی، شاه ولی الله احمد بن عبدالرحیم. (۱۳۹۴). قرآن کریم (فتح الرحمن بترجمه القرآن). احسان.

۲۷. راغب إصفهانی، حسین بن محمد. (۱۴۱۲ ق). *مفردات ألفاظ القرآن*. دارالقلم والدار الشامیة.
۲۸. رضایی اصفهانی، محمدعلی و همکاران. (۱۳۸۳). ترجمه قرآن. موسسه تحقیقاتی فرهنگی دارالذکر.
۲۹. رهنما، زین العابدین، (۱۳۵۴ ش)، ترجمه قرآن، تهران: سازمان اوقاف.
۳۰. زحیلی، وهبه، (۱۴۲۲ ق). التفسیر الوسیط، دمشق: دارالفکر.
۳۱. زمخشری، محمود. (۱۴۰۷ ق). الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل. بیروت: دار الکتاب العربی.
۳۲. سراج، رضا. (۱۳۹۰ ق). ترجمه قرآن. سازمان چاپ دانشگاه.
۳۳. سور آبادی، ابوبکر عتیق بن محمد. (۱۳۸۰ ش). تفسیر سور آبادی. تهران: فرهنگ نشر نو.
۳۴. سمرقندی، نصر بن محمد. (۱۴۱۶ ق). تفسیر السمرقندی المسمى بحر العلوم. دار الفکر.
۳۵. شعرانی، ابوالحسن. (۱۳۷۳). قرآن مجید با ترجمه فارسی و خواص سور و آیات. کتابفروشی اسلامیة.
۳۶. صفارزاده، طاهره. (۱۳۹۴). ترجمه فارسی و انگلیسی قرآن. اسوه.
۳۷. صفی علی شاه، محمدحسن بن محمدباقر. (۱۳۷۸). تفسیر صفی. منوچهری.
۳۸. طاهری قزوینی، علی اکبر. (۱۳۸۰). ترجمه قرآن. انتشارات قلم.
۳۹. طباطبائی، سید محمدحسین. (۱۳۷۴). المیزان فی تفسیر القرآن. جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۴۰. طبرسی، فضل بن حسن. (۱۳۷۲). مجمع البیان فی تفسیر القرآن. ناصر خسرو.
۴۱. طبری، محمد بن جریر. (۱۴۱۲ ق). جامع البیان فی تفسیر القرآن. دار المعرفه.
۴۲. فارسی، جلال الدین، (۱۳۶۹ ش)، ترجمه قرآن، تهران: انجام کتاب.
۴۳. فخررازی، محمد بن عمر. (۱۴۲۰ ق). تفسیر مفاتیح الغیب. دار احیاء التراث العربی.
۴۴. فراهیدی، خلیل بن أحمد. (۱۴۰۹ ق). کتاب العین. نشر هجرت.
۴۵. فضل الله، سید محمدحسین. (۱۴۱۹ ق). من وحی القرآن. دار الملائک.
۴۶. فولادوند، محمد مهدی. (۱۳۷۶). ترجمه قرآن. دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی.
۴۷. قرطبی، محمد بن احمد. (۱۳۶۴). الجامع لأحكام القرآن. ناصر خسرو.
۴۸. قمی، علی بن ابراهیم. (۱۳۶۳). تفسیر القمی. دار الکتاب.
۴۹. طوسی، محمد بن حسن، (بی تا). التبیان فی تفسیر القرآن، بیروت: دار احیاء التراث العربی

۵۰. کاویان پور، احمد، (۱۳۷۸). ترجمه قرآن. انتشارات اقبال.
۵۱. مجتبوی، سید جلال الدین، (۱۳۷۱ ش)، ترجمه قرآن، تهران: انتشارات حکمت.
۵۲. مراغی، احمد مصطفی، (بی تا) تفسیر المراغی، بیروت: دار الفکر.
۵۳. مشکینی، علی. (۱۳۸۱). ترجمه قرآن. انتشارات الهادی.
۵۴. مصباحزاده، عباس. (۱۳۸۰). ترجمه قرآن. بدرقه جاویدان.
۵۵. مصطفوی، حسن (۱۳۶۰)، التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
۵۶. معزی، محمدکاظم. (۱۳۷۲). ترجمه قرآن. سازمان اوقاف و امور خیریه.
۵۷. مقاتل بن سلیمان. (۱۴۲۳ ق). تفسیر مقاتل بن سلیمان. دار احیاء التراث العربی.
۵۸. مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۷۳). ترجمه قرآن. دار القرآن الکریم.
۵۹. موسوی گرمارودی، سید علی. (۱۳۸۴). ترجمه قرآن. قدیانی.
۶۰. نوبری، عبدالمجید، (۱۳۹۶ ق). ترجمه قرآن. اقبال.
۶۱. یاسری، محمود. (۱۴۱۵ ق). ترجمه و خلاصه تفسیر. بنیاد فرهنگی امام مهدی (ع).

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی